

Ш. Б. Давлатов, старший викладач кафедри
кримінально-правових дисциплін
Академії митної служби України

ПОНЯТТЯ ПРИЗНАЧЕННЯ ДОДАТКОВИХ ПОКАРАНЬ

У статті проаналізовано поняття й особливості призначення додаткових покарань як однієї з форм реалізації кримінальної відповідальності та специфічного етапу застосування кримінально-правових норм.

В статті аналізуються поняття і особливості призначення додаткових покарань як однієї з форм реалізації кримінальної відповідальності та специфічного етапу застосування кримінально-правових норм.

The article analyzes the concept and features of appointment of additional punishment as one of the forms of realization of a criminal responsibility and as a specific stage of application of criminal rules.

Ключові слова. Призначення покарання, кримінальна відповідальність, застосування кримінально-правових норм, формула кваліфікації.

Вступ. Призначення покарання як одна зі стадій застосування кримінально-правових норм за загальним правилом завершує процес застосування судом кримінального закону. Саме для цього дуже важливо визначити поняття “призначення покарання”.

Постановка завдання. Одним із компонентів формування правової держави є оновлення та вдосконалення кримінально-правових заходів реагування на вчинений злочин, серед яких важливе місце посідає кримінальне покарання, від правильного застосування якого певною мірою залежить успішність протидії злочинності. У цих умовах обґрунтоване призначення покарання, в тому числі додаткового, стає ефективним та дійовим заходом протидії злочинним проявам.

Результати дослідження. Нині поняття призначення покарання не знайшло свого остаточного визначення в науці кримінального права. Під призначенням покарання, на думку М. Д. Шаргородського, треба розуміти вибір суду при винесенні обвинувального вироку конкретної міри кримінального впливу на особу, визнану винною у вчиненні злочину [1, 53].

С. А. Велієв призначення покарання визначає як етап застосування кримінально-правових норм, що полягає в діяльності суду стосовно розгляду і вирішення кримінальних справ [2, 37]. Як зауважує П. Л. Фріс, під призначенням покарання слід розуміти підсумкову діяльність суду в конкретній справі щодо вибору покарання з урахуванням всіх обставин, які характеризують вчинений злочин та особу винного; покарання має бути адекватним ступеню суспільної небезпеки діяння та особи, що вчинила злочин [3, 27].

Поняття “призначення покарання” в науці кримінального права має декілька значень, воно розглядається як:

- право держави на призначення покарання;
- кримінально-правовий інститут;
- один з етапів застосування кримінально-правових норм.

Призначення покарання в значенні кримінально-правового інституту трактується як внутрішньогалузеве комплексне утворення, що об’єднує кримінально-правові субінститути, котрі спільно забезпечують відносно цілісне зовнішнє регулювання передумов, підстав, меж і порядку обрання міри покарання особи, визнаної винною у вчиненні злочину.

© Ш. Б. Давлатов, 2010

Субінститутами, які забезпечують призначення покарання, виступають:

- загальні засади призначення покарання;
- обставини, які пом’якшують і обтяжують відповідальність;
- призначення покарання за незакінчений злочин і злочин, вчинений у співучасті;
- призначення більш м’якого покарання, ніж передбачено законом;
- призначення покарання за сукупністю злочинів та вироків.

Таким чином, призначення покарання у вигляді кримінально-правового інституту – це комплексне утворення, об’єднане в один розділ.

Призначення покарання як право держави треба розглядати у площині ретроспективної юридичної відповідальності. Воно полягає в засудженні протиправного діяння і суб’єкта правопорушення через покладання на останнього обов’язку зазнати відповідних позбавлень і обмежень, а також інших несприятливих наслідків особистого, майнового, організаційного характеру за скоєння правопорушення. Держава має право вимагати від індивідів поведінки, яка передбачена правовими нормами. У разі відхилення від цих норм вона може застосувати санкції, а при вчиненні злочину – покарання. Отже, призначення покарання як права держави виступає, з одного боку, ознакою ретроспективної юридичної відповідальності, з іншого – суб’єктивним правом держави. У цьому аспекті покарання – специфічний правовий інструментарій у руках держави.

Слід зауважити, що призначення покарання має подвійний зміст. З одного боку, воно спрямоване на захист життя, здоров'я, прав і свобод осіб від злочинних посягань, з іншого – гуманне ставлення до особи, що вчинила злочин. Покарання призначається лише особі, яку визнано винною у вчиненні злочину, відповідно до формули кваліфікації кримінально караного діяння.

Під формулою кваліфікації кримінально караного діяння розуміють покарання на статті Особливої, а в певних випадках і Загальної, частини Кримінального кодексу, якими передбачено вчинене діяння, шляхом використання скорочених, умовних позначень. Вона є сукупністю цифрових та буквених позначень статей (а також їх частин і пунктів) Загальної та Особливої частин КК, за якими кваліфікуються діяння [4, 63].

На думку М. І. Бажанова, підставою застосування будь-якого покарання є встановлення в діях особи ознак складу злочину, правильна кваліфікація діяння, у вчиненні якого підсудну особу визнано винною [5, 27].

Призначаючи будь-яке покарання, в тому числі додаткове, суд має враховувати: а) об'єктивні обставини, за яких було вчинено злочин; б) взаємодію всіх факторів вчинення злочину; в) особу винного та обставини справи. На жаль, закон не враховує зовнішні фактори вчинення злочину, а без цього фактично неможлива індивідуалізація покарання. Дослідження зовнішніх факторів і самого процесу вчинення злочину позитивно впливає на реалізацію цілей покарання. Таким чином, під час призначення додаткового покарання одночасно відбувається реалізація, з одного боку, принципів призначення покарання, з іншого – цілей покарання.

Розглянемо детальніше взаємодію цих окремих категорій.

Загальновідомо, що ефективність правового регулювання суспільних відносин безпосередньо залежить від його відповідності об'єктивним закономірностям існування й розвитку останніх. Треба сказати, що призначення додаткових покарань як одна з форм реалізації кримінальної відповідальності полягає у визначенні судом його виду й розміру, необхідного та конкретного для досягнення мети покарання у певній кримінальній справі. Воно є завершальною стадією застосування судом кримінально-правової норми стосовно особи, визнаної винною у вчиненні злочину. Призначення покарання – один з найвідповідальніших етапів кримінального судочинства. Процедура призначення покарання регламентована ст. 65–73 розд. XI Загальної частини КК. Здійснення призначення покарання має ґрунтуватися на певних принципах: 1) законності; 2) справедливості; 3) гуманності; 4) визначеності у вироку суду; 5) обґрунтованості й обов'язковості мотивування у вироку суду; 6) індивідуалізації.

На думку Л. Надя, під призначенням покарання треба розуміти визначення як основного і додаткового покарання, так і інших заходів. До призначення покарання він зараховує і питання, пов'язані з виконанням вироку [6, 75]. Як зазначає дослідник, призначаючи покарання, суд зобов'язаний перелічити всі статті закону, якими керувався у прийнятті рішення. Суд зобов'язаний також мотивувати інші рішення, пов'язані з призначенням покарання.

С. Мирецький слушно зазначає, що статті Загальної частини КК передбачають декілька загальних правил призначення додаткових покарань. Конфіскація майна і штраф можуть призначатись як додаткові покарання виключно у випадках, коли санкція норми Особливої частини КК прямо передбачає таку можливість [7, 23].

Потрібно сказати, що штраф як додаткове покарання може призначатись і в разі звільнення від відбування покарання з випробуванням (ст. 75 і 77 КК). Таке додаткове покарання, як позбавлення права обіймати певні посади або вести певну діяльність (ст. 55 КК), суд може призначити і тоді, коли воно в санкції прямо не передбачено. У таких випадках у резолютивній частині вироку необхідно наводити норми Загальної частини КК, які передбачають умови і порядок застосування того чи іншого покарання.

Обов'язкове за законом додаткове покарання може не застосовуватись у рамках ч. 1 ст. 69 КК. Водночас призначення основного покарання на підставах, передбачених ч. 1 ст. 69 КК, не впливає на рішення про застосування додаткового покарання.

Якщо в санкції статті Особливої частини КК не зазначено строк, на який може призначатись додаткове покарання, воно призначається на підставі норм Загальної частини КК. Деякі статті Особливої частини КК, зокрема ч. 5 ст. 191, передбачають обов'язкове застосування двох видів додаткових покарань. Виникає логічне питання: чи може суд на підставі норм Загальної частини КК призначити одразу два додаткові покарання? З цього приводу слухна думка І. Гальперіна та Ю. Мельникової, які вважають, що закон не обмежує право суду призначити більше одного додаткового покарання [8, 47].

Суд може призначити більше одного додаткового покарання навіть тоді, коли в санкції статті Особливої частини КК таке не передбачено.

Процесуальною основою призначення будь-якого покарання в загальному розумінні виступає весь кримінальний процес, який спрямований на вирішення питання щодо притягнення до кримінальної відповідальності осіб, які вчинили злочин. Єдиним органом, уповноваженим призначити покарання, є суд.

Слід зазначити, що і в основу системи покарання, і в основу системи правосуддя має бути покладено моральні норми, які втілюють ідеї справедливості. З одного боку, саме покарання має бути справедливим як для засудженого, так і для суспільства, що, у свою чергу, підвищує ефективність покарання, а також авторитет органів правосуддя. З іншого боку, і суд має бути переконаний у справедливості призначеного покарання.

З призначенням справедливого покарання пов'язані законність та обґрунтованість. Дотримання законності під час призначення покарання має вкрай важливе значення. Іншими словами, право держави на покарання може реалізуватися лише у випадках і в порядку, передбачених законом.

Як слушно пише Ю. М. Грошевой, під законністю вироку слід розуміти дотримання кримінально-процесуальних законів під час розслідування, розгляду справи і винесення вироку, а також правильне застосування кримінальних та інших законів при вирішенні питання про кваліфікацію злочинів, покарання злочинця і відшкодування завданої шкоди [9, 78].

Отже, законність призначення покарання пов'язується з діяльністю не лише суду, а й органів досудового слідства. Таким чином, для призначення законного покарання всі органи кримінальної юстиції повинні діяти виключно на підставі закону, а вирок як результат спільної діяльності має бути законним. Порядок з тим, що призначення покарання має відповідати вимогам закону, воно повинно бути й обґрунтованим.

Аналізуючи законність і обґрунтованість судових вироків, М. С. Строгович зазначає, що законність і обґрунтованість – це дві необхідні й органічно пов'язані властивості вироку [10, 113]. Обґрунтованість призначення покарання означає, що суд повинен ураховувати не лише обставини вчинення злочину і винність підсудного, а також ступінь суспільної небезпеки вчиненого, характеристику винної особи та обставини, що пом'якшують і обтяжують покарання. Обґрунтованість призначеного судом покарання міститься у мотивувальній частині вироку.

Таким чином, покарання має призначатися з дотриманням вимог законності, обґрунтованості та справедливості. Слід зауважити, що призначення покарання за вчинений злочин не є єдиною і кінцевою метою суду. Відповідно до ч. 1 ст. 346 КПК України за наявності в засудженого до позбавлення волі неповнолітніх дітей, які залишилися без нагляду, суд зобов'язаний одночасно з винесенням вироку окремою ухвалою, а суддя – постановою порушити питання перед службою у справах неповнолітніх або відповідним органом опіки та піклування про необхідність влаштування цих неповнолітніх або встановлення над ними опіки та піклування [11, 127].

В акті призначення покарання фіксується весь хід провадження з конкретної справи. Тому воно вимагає від суддів максимальної уваги, глибоких юридичних знань і досвіду. Порядок прийняття рішення про призначення покарання вимагає належних умов, які забезпечують спокійну, захищену від зовнішніх факторів впливу і втручань діяльність суддів. Насамперед це стосується приміщення, де постановлюється вирок. Воно повинно бути повністю ізольоване з метою виключення будь-якого впливу на свідомість і волю судді. Не дозволяється встановлення в ньому телефонів і будь-яких технічних засобів. Разом з тим приміщення має бути придатним для тривалої спокійної та уважної роботи суддів. Відповідно до ст. 322 КПК при винесенні вироку і призначенні покарання в нарадчій кімнаті можуть бути лише судді, які входять до складу в даній справі. Присутність у нарадчій кімнаті запасних суддів або секретаря судового засідання та інших осіб не допускається.

Слід зазначити, що винесення вироку і призначення покарання має базуватися на комплексному сприйнятті всіх обставин справи і доказів. Тому велике значення має безперервність процедури винесення вироку.

Наступним важливим моментом призначення покарання є його таємність. Не допускається розголошення розмов щодо обговорення і вирішення питань у нарадчій кімнаті й ведення протоколу. Відповідно до ч. 1 ст. 332 КПК, розв'язавши питання, що підлягають вирішенню в нарадчій кімнаті, суд складає вирок. Потрібно зазначити, що вирок – це документ, в якому знаходить юридичне закріплення призначення покарання. Тому цілком справедливими вимоги законодавця до цього документа. Вирок суду повинен бути правильним по суті й формі та переконувати, що прийняте судом рішення єдино можливе і правильне. У мотивувальній частині вироку суд повинен наводити мотиви, які обґрунтовують прийняте рішення про призначення покарання. Так, згідно з ч. 4 ст. 335 КПК у резолютивній частині вироку пишеться рішення суду про позбавлення засудженого за тяжкий злочин на підставі ст. 54 КК військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу, якщо це питання було позитивно вирішено.

Вирок суду повинен викладатися офіційно, діловим стилем, мовою, якою проводився судовий розгляд справи. Якщо суд застосовує спеціальні юридичні терміни, має наводитися їх роз'яснення. У разі розгляду справи колегіальним складом суддів вирок складає один із суддів і підписують усі. Наступним процесуальним аспектом призначення покарання є роль суду в реалізації загальних засад призначення покарання. Виносячи обвинувальний вирок з призначення покарання, суд завжди вирішує два питання: перше з них пов'язане з кваліфікацією злочину за відповідною статтею (частиною статті) КК, а друге – з індивідуалізацією покарання в межах санкції статті КК, за якою кваліфіковано діяння винного, з урахуванням відповідних положень Загальної частини КК, ступеня тяжкості вчиненого злочину, особи винного й обставин, що пом'якшують та обтяжують покарання.

Таким чином, суд керується закріпленими в КК нормами про цілі, систему, види, підстави і порядок призначення покарання, передусім приписами ст. 65 КК. Тому для призначення покарання важливі рівень та професіоналізм суддів. На практику призначення покарання також впливають соціально-економічні процеси, які відбуваються в суспільстві, зокрема криза, безробіття тощо. Слід зазначити, що система диференційованого підходу до призначення покарання зумовила зменшення кількості видів покарання, які застосовуються судом. На нашу думку, скорочення застосування деяких видів основних покарань можна поповнити застосуванням додаткових видів покарань.

Висновки. Підсумовуючи, слід наголосити, що призначення покарання як один з етапів застосування кримінально-правових норм – це передусім процесуальний аспект застосування покарання. На цьому етапі відповідно до ч. 1 ст. 324 КПК суд вирішує, зокрема, такі питання: 1) чи підлягає підсудний покаранню за вчинений злочин; 2) чи є обставини, що пом'якшують або обтяжують покарання підсудного. При вирішенні цих питань суд керується нормами не лише кримінального процесу, а й КК, передусім приписами ст. 65 КК.

Отже, під *призначенням додаткових покарань* треба розуміти основну форму юридичної практичної діяльності суду, результатом якої є визнання особи винною у вчиненні конкретного злочину (злочинів) та визначення виду, строку, розміру додаткового (додаткових) покарання відповідно до вимог законодавства.

Література

1. Шаргородский М. Д. Наказание по уголовному праву / Шаргородский М. Д. – М. : Госюриздат, 1958. – Ч. 2 : Наказание по советскому уголовному праву. – 239 с.
2. Велиев С. А. Принципы назначения наказания / Велиев С. А. – СПб. : Юридический центр-пресс, 2004. – 388 с.
3. Кримінальне право України. Загальна частина : навчальний посібник / [за ред. П. Л. Фріс]. – К. : Центр навчальної літератури, 2004. – 362 с.
4. Навроцький В. О. Теоретичні проблеми кримінально-правової кваліфікації / Навроцький В. О. – К. : Атіка, 1999. – 464 с.
5. Бажанов М. И. Назначение наказания по советскому уголовному праву / Бажанов М. И. – К. : Вища школа, 1980. – 216 с.
6. Надь Л. Приговор в уголовном процессе : [пер. с венг.] / Надь Л. – М. : Юрид. лит., 1982. – 224 с.
7. Мирецкий С. Г. Приговор суда / Мирецкий С. Г. – М. : Юрид. лит., 1989. – 112 с.
8. Гальперин И. М. Дополнительные наказания / И. М. Гальперин, Ю. Б. Мельникова. – М. : Юрид. лит., 1981. – 120 с.
9. Грошевой Ю. М. Правовые свойства приговора – акта социалистического правосудия : учеб. пособие / Грошевой Ю. М. – Х. : Харьк. юрид. ин-т, 1978. – 60 с.
10. Строгович М. С. Курс советского уголовного процесса / Строгович М. С. – М. : Наука, 1970. – Т. 2. – 516 с.
11. Кримінально-процесуальний кодекс України: станом на 1 груд. 2009 р. : офіц. вид. / Верховна Рада України. – К. : Парлам. вид-во, 2009. – 207 с. – (Бібліотека офіційних видань).